

УДК 930. 22

Н.О. Леміш

ДІАРИУШІ ХVІІІ СТОЛІТТЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЛОВОДНИХ ТРАДИЦІЙ ЧАСІВ ГЕТЬМАНЩИНИ: ДОКУМЕНТОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Мета роботи. Дослідження на основі діаріушів видового складу та способів організації роботи з документами в головному органі державного управління Гетьманщини – Генеральній військовій канцелярії. **Методологія** дослідження полягає в застосуванні методу наукового аналізу та синтезу, історичного методу, порівняльного, класифікаційного, системного аналізу, що дозволяє визначати зміни в процесах організації документообігу та технології роботи з документами впродовж кількох історичних періодів. **Наукова новизна** роботи полягає в тому, що вперше предметом розгляду в розрізі історичного документознавства є дослідження діаріушів як джерела, що дає змогу проаналізувати видовий склад документів та стан організації діловодства адміністративних установ Гетьманщини початку ХVІІІ ст., зокрема Генеральної військової канцелярії; досліджено основні видові групи управлінських документів; проаналізовано процес організації роботи зі службовими документами в адміністративних установах Гетьманщини; відзначено негативний вплив Малоросійської колегії на процес документообігу. **Висновки.** Діаріуші, як суто специфічний вид документації Гетьманщини, не мали аналогів серед документів тогочасної Російської імперії. Вони досить значимі для сучасних дослідників, оскільки завдяки їм можемо чітко простежити, які основні функції виконували тогочасні адміністративні установи, їхню структуру та питання, що вирішувалися в них.

Ключові слова: Гетьманщина, Генеральна військова канцелярія, історичне документознавство, діаріуш, діловодство, документообіг.

Н.А. Леміш

ДИАРИУШИ ХVІІІ ВЕКА КАК ИСТОЧНИК ИССЛЕДОВАНИЯ ДЕЛОПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ТРАДИЦИЙ ВРЕМЕН ГЕТМАЩИНЫ: ДОКУМЕНТОВЕДЧЕСКИЕ СТУДИИ

Цель работы. Исследования на основе диариушей видового состава и способов организации работы с документами в главном органе государственного управления Гетманщины – Генеральной военной канцелярии. **Методология исследования** заключается в применении метода научного анализа и синтеза, исторического метода, сравнительного, классификационного, системного анализа, позволяющего определить изменения в процессах организации документооборота и технологии работы с документами в течение нескольких исторических периодов. **Научная новизна** работы заключается в том, что впервые предметом рассмотрения в разрезе исторического документоведения является исследование диариуша как источника, что позволяет проанализировать видовой состав документов и состояние организации делопроизводства административных учреждений Гетманщины начала ХVІІІ в., в частности Генеральной военной канцелярии; исследованы основные видовые группы управленческих документов; проанализирован процесс организации работы со служебными документами в административных учреждениях Гетманщины; отмечено негативное влияние Малороссийской коллегии на процесс документооборота. **Выводы.** Диариуши, как сугубо специфический вид документации Гетманщины, не имели аналогов среди документов тогдашней Российской империи.

Они достаточно значимые для современных исследователей, так как благодаря им можем четко проследить, какие основные функции выполняли тогдашние административные учреждения, их структуру и вопросы, которые решались в них.

Ключевые слова: Гетманщина, Генеральная войсковая канцелярия, историческое документоведение, діаріуші, делопроизводство, документооборот.

N.O. Lemish

DIARIUSHES OF THE XVIII-th CENTURY AS THE SOURCE OF PAPER MANAGEMENT TRADITIONS OF HETMANSHCHINA TIMES: DOCUMENT SCIENCE FORMATION STUDIOS

The aim of the paper. The study is based on diariushes of form composition and ways of working with documents in the main body of Hetmanshchina public administration – General Military Chancellery. **Research methodology** is to apply the method of scientific analysis and synthesis, historical method, comparative, classification and system analysis to identify the changes in the processes of document flow and specifics of work with documents during several historical periods. **Scientific novelty** is in the fact that for the first time Diariushes research as a source that allows to analyze form composition of documents as well as the state of paper management of Hetmanshchyna administrative institutions of early in the XVIII-th century is examined in the context of historical documentation, including General Military Chancellery; investigated the basic form groups of management documents; analysed the process of working with official documents in administrative institutions of Hetmanshchyna; observed the negative effect of Malorosiiska Collegium on the process of document flow. **Conclusions.** Diariushes as highly specific form of Hetmanshchyna documentation had no analogues among the documents of that time Russian Empire. They are very important for the today's researchers, because thanks to them we can clearly trace what main functions the administrative institutions of that time performed, their structure and the issues resolved there.

Keywords: Hetmanshchyna, General Military Chancellery, Historical Documentation, Diariush, paper management, document flow.

Актуальність теми дослідження. Діловодство адміністративних установ Гетьманщини не стало об'єктом глибокого та всебічного дослідження. По суті дослідники обмежилися локальними згадками в контексті досліджень спорідненої тематики, більше зосереджуючи увагу на історичних аспектах української козацької державності, політичній та соціальній історії України XVII-XVIII ст. Проблема організації діловодства в адміністративних установах Гетьманщини залишається не досить дослідженою. Діаріуші, як вагоме джерело для документознавчих студій, допомагають у вивченні початків закладення уніфікації форм документів, а також у визначенні їхньої ролі в становленні діловодства від найдавніших часів.

Мета дослідження – на основі діаріушів дослідити видовий склад та способи організації роботи з документами в головному ор-

гані державного управління Гетьманщини – Генеральній військовій канцелярії.

Виклад основного матеріалу. Найбільш визначним етапом формування української державності є XVII ст., а саме – багаторічне функціонування Гетьманщини (1649-1764 рр.). Основним адміністративно-колегіальним органом державного управління того часу була Генеральна військова канцелярія (ГВК) [5]. Результативність виконання прийнятих управлінських рішень гетьманського уряду цілковито залежала від її роботи, безпосередньо від стану організації діловодства в ній. На українських землях Лівобережжя та Слобожанщини продовжували діяти як національні державні установи, так і органи «Всеросійської держави». Тому система управління Лівобережною Україною зазнала суттєвих реформувальних, викликаних виключно зовнішніми

чи суб'єктивними чинниками: від запровадження Малоросійської колегії до відновлення гетьманства за Данила Апостола та Кирила Розумовського з правлінням міністерського уряду між ними.

Проблема організації діловодства в адміністративних установах Гетьманщини залишається й до сьогодні в полі досліджень науковців.

Питанням організації документообігу між ГВК та полковими канцеляріями присвячено англомовну розвідку американського історика українського походження Ю. Гаєцького – «Козацька адміністрація Гетьманату» (1978 р.). Дослідник називає основні документи, якими оформлювалися ці зносини: укази, ордери, запити, меморії, листи [30, 651].

Низку спостережень стосовно штату, наприклад, Військової канцелярії, одним із перших зробив А. Скальковський, називаючи діловодство того часу «старим» доросійським [21; 22]. Певну кількість документів із запорозького архіву він надрукував у журналі «Киевская старина» [22]. Однак об'єктивність висновків, зроблених А. Скальковським, піддаються сумніву й до цього часу, адже в «Історії Нової Січі...» використана лише незначна частина запорозького архіву. У викладі, що ведеться майже в літописній формі, умонтовані документи або витяги з них. Звіряючи їх з оригіналами архіву Коша Запорозької Січі, можна переконатися, що А. Скальковський спотворював архівні матеріали, робив багато скорочень без усяких застережень.

Питанням кадрової підготовки канцеляристів приділив увагу І. Крип'якевич, згадуючи про проходження канцеляристами практики в адміністративних установах з XVII ст. [13]. А. Шиманов порушив проблему документообігу між Січовим та Похідним Кошем [29]. Функції Військової, Похідної Військової та паланкових канцелярій, їхній штат та компетенцію різних посадовців докладно висвітлює у своїх наукових працях І. Синяк, обираючи предметом дослідження більш ранній період історії – діловодство останнього запорозького козацтва часів Нової Січі [17-20].

Значну сторінку в історіографії зазначеної проблематики займає наукова розвідка В. Панашенко, в якій дослідниця докладно зупиняється на аналізі органів управління та їхній канцелярії на Гетьманщині [6, 5-22]. Найбільш повною науковою працею, що висвітлює питання організації роботи з документами в адміністративних установах Гетьманщини, залишається на сьогодні дисертаційне дослідження М.В. Журавля [8]. Автором уперше розкрито порядок підготовки та діяльність військових канцеляристів як професійних державних службовців у вищих державних органах, що утворювали Генеральний уряд; докладно досліджено в історико-правовій науці систему канцелярій Генерального уряду як самостійного державного органу [7-12]. Однак, слід зазначити, що організація діловодних процесів, висвітлюється не як основна, а через призму розкриття діяльності самого інституту державної служби Гетьманщини, хоч це не применшує значущість даної розвідки.

З метою більш глибокого дослідження процесів організації роботи з документами в адміністративних структурах часів Гетьманщини як предмета розгляду історичного документознавства, на нашу думку, слід розширити базу джерел комунікативного характеру за рахунок інших типів пам'яток, насамперед, не лише первинної службової документації, а й широкого кола документів, що на сьогодні визначаються науковцями як «додаткові джерела (історіографічні джерела)» [3,4], мемуарна поза [6, 103], документальні хроніки [1, 94], давньоукраїнські щоденники [23, 166], «дневникъ административной дѣятельности» [14, 90] – діаріуші.

Дослідженню цього виду документа присвячено достатньо велику кількість праць, однак, вони мали різну мету, не зупиняючись на аналізі діаріуша як документознавчого джерела. Відомі на сьогодні дослідження можна поділити на дві групи: ті, що висвітлюють питання діловодних традицій Гетьманщини взагалі та ГВК зокрема; ті, що присвячені питанням досліджень діаріушів як джерелознавчих пам'яток XVII-XVIII ст.

Варто наголосити, що досліджень, які б були обопільно присвячені розгляду діловодних традицій часів Гетьманщини через докуменознавчий аналіз діаріушів, на сьогодні не виявлено.

Діаріуш (пол. *Diariusz*) – щоденник, щоденний запис подій [23, 166]. Практика їхнього ведення прийшла до України з Польщі. У даному випадку, ми говоримо про журнали, які створювали канцеляристи ГВК і в яких щодня фіксувалася адміністративна діяльність цієї установи. До них записували короткий зміст постанов, розпоряджень, резолюцій на скарги від населення, інструкції, укази, які видавалися в ГВК, а також зміст урядових листів, «промеморій» та інших документів, що надсилалися у відповідні інстанції. До діаріушу заносилися матеріали фінансового контролю та звітності. Також до діаріушів повністю вносилися копії судових та державних документів, зокрема царських грамот, імператорських указів. Ці рукописні книги, які створювалися для службового користування, зберігалися в ГВК, до них не мали доступу сторонні [10].

Докладний опис структури діаріушів, створених канцеляристами ГВК дав В.Й. Горобець [6]. Нашу увагу привертають, передусім, власне українські діловодні традиції цього часу, що можна простежити за діаріушами. Становить інтерес визначення видового складу вхідних та вихідних документів безпосередньо від/до гетьмана та ГВК.

Отже, дослідимо склад чинної на початок XVIII ст. управлінської документації адміністративних установ Гетьманщини на допомогу діаріуша генерального хорунжого М.Д. Ханенка, створеного ним під час подорожі Гетьмана Івана Скоропадського до Москви з метою і проханням розпуску, створеної царем Малоросійської колегії [27]. Як показує аналіз, найбільшу групу документів, за допомогою яких здійснювалася комунікація (між гетьманом та установами та посадовими особами безпосередньо Гетьманщини та Російської імперії загалом), становлять листи. Переважно М.Д. Ханенко вносив до діаріуша зміст листів самого гетьмана Івана

Скоропадського та переписував листи, що надходили до гетьмана.

Виходячи з інформативного наповнення (змісту) зазначеного виду документа, можна визначити таку класифікацію листів, що створював сам гетьман: «листъ з полецинемъ»: «*Писанъ листъ до Пана Петра Корецкаго, знатного Товариша Войскового, зъ полецинемъ ему наказнаго полковництва Стародубского...*»; «листъ на справование»: «*Выдано пану Рейману, лѢкарю, листъ на справованье въ Малой Россіи долговъ...*»; «листъ з предложениемъ»: «*Писанъ листъ до пана Полковника ЧернѢговскаго зъ предложеньемъ...*»; «листъ особый»: «*... особый листъ писанъ и до Пана Полковника ЧернѢговскаго, ижъ бы тую одѢ Пана Полковника Кіевскаго взявши сказку, присылалъ якъ наискорѢй къ МосквѢ...*»; «листъ отворчатый»: «*Выданъ листъ отворчатый Пану Стефану Голембiovскому до Пана Чарнолускаго, жебы контентовалъ его, Голембiovскаго, въ претенсіи давной такъ, якъ передъ симъ узналъ Панъ Чураковскій, Асаулъ Войсковый Енеральный...*»; «листъ открытый»: «*Выданъ листъ открытый Григорію Галенковскому до Войта Прилуцкаго, жебы до его двора перемѢною зъ сель ратушнихъ по два сторожѢ давано*»; «листъ Инстанціальный»: «*Писаны листы Инстанціалніе до СіятельнѢйшихъ МинѢстровъ, Графа Головкина и Барона Шафiroва, за БѢлецкимъ, правуючимся зъ Гавриломъ Милорадовичемъ*»; «листъ ответный»: «*Писанъ листъ отвѢтный до Пана Делуписъ, Ексактора Войскового, который до Ясневельможного писалъ...*» [27].

Аналізуючи зміст діаріушів, доходимо висновку, що листи, як найбільш розповсюджений вид документа, в основному містили загальний характер інформації, більш конкретні дії до виконання надсилалися разом із листом паралельно іншими розпорядчими документами. Від гетьмана це були: «*лист з Указом*», «*лист с УнѢверсалом*». На зразок листів, універсали теж мали видову розгалуженість, відповідно до їхнього змісту: «*УнѢверсал Рейментарскій*», «*УнѢверсал*

за полеценіємъ», «УнѢверсал на команду», «унѢверсали упоминательные» [27].

У свою чергу до указів та універсалів теж могли додаватися ще більш конкретні роз'яснювальні документи – «УнѢверсал з прилогом» для полкових і сотенних канцелярій та безпосередньо полковникам [27].

Також залишаються в обігу й інші види документів: «доношение», «подорожня», «промеморія», «чолобитна», «грамота», «роспись особливая» тощо [27].

З появою на Гетьманщині наглядового адміністративного органу Російської імперії – Малоросійської колегії – значно ускладнюється процес документних комунікацій між усіма органами управління [26], про що свідчить ще одне вагоме джерело – діарі-

уш Пилипа Борзаківського: «ЖУРНАЛЬ, си есть, насущная записка дѢль, въ войсковой генеральной канцелярии приключаячыхся, отъ дня смерти ясневелможного его млты пана Иоанна Скоропадского, войскъ его императорского всепресвѣтлѣйшого величества запорожскихъ обоихъ сторонъ Днѣпра гетмана, наченшаяся року 1722, мѣсяця іюля 3 дня» [4].

Розглянемо процес організації документообігу між гетьманом, Генеральною військовою канцелярією, Малоросійською колегією та Сенатом Російської імперії, спираючись на згаданий вище діаріуш. До створення Малоросійської колегії, проходження документів як у напрямку «зверху – вниз», так і навпаки, здійснювалося за такою загальною схемою *Рис. 1*.

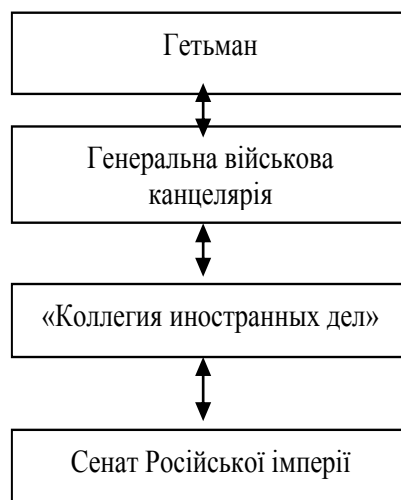

Рис. 1. Рух вхідних і вихідних документів установами державних органів управління різного рівня

Проходження ж документів адміністративними установами безпосередньо Гетьманщини регулювалося гетьманом та ГВК, звідки документи направлялися до полкових та сотенних канцелярій і безпосередньо відповідальних осіб, наприклад, полковників та

сотників. Однак гетьман був тією ланкою, що здійснювала спілкування за всією вертикаллю влади й самостійно, інколи без участі ГВК. Наведено рух деяких видів документів до уведення Малоросійської колегії, спираючись на діаріуш М.Д. Ханенка (*рис. 2*):

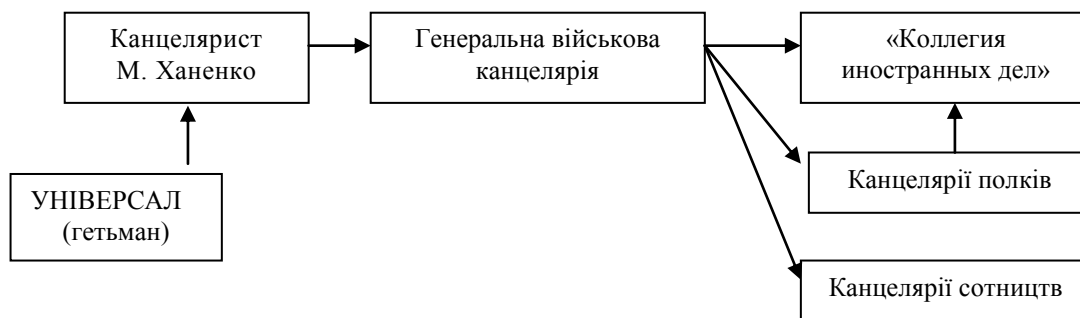

Рис. 2. Рух вихідних документів

З часом створення Малоросійської колегії в процесі документообігу з'являється ще одна ланка управління, що значно ускладнює цей процес. Ця установа була тим державним важелем, який дозволяв коригувати політику центру шляхом особистого нагляду нею че-

рез «государева наместника», з метою поширення загальноросійської системи управління в підвладних йому регіонах. А саме, аналізуючи рух документів «зверху – вниз», помічаємо, що «спілкування» за допомогою документів було ускладненим (рис. 3):

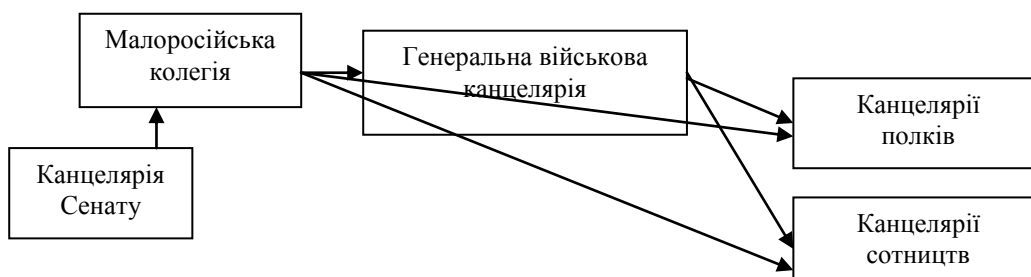

Рис. 3 Документообіг за створення Малоросійської колегії

Основні управлінські рішення мали прийматися лише з відома Малоросійської колегії, а вказівки імператора та Сенату, доводилися безпосередньо до полків і сотень,

омінаючи Генеральну військову канцелярію та «Коллегию иностранных дел». А з 23 травня 1722 р. набуває чинності указ про перенесення Малоросійських справ зі зга-

даної колегії до канцелярії Сенату [25]. Такі неправомірні дії й утиски з боку російської влади не залишалися без відповіді гетьмана, що відобразив у діаріуші П. Борзаківський: *«толко зъ всепокорнимъ до его величества прошеніємъ писано, дабы императорское его величество благоизволилъ впередъ о такихъ и симъ подобныхъ дѣлахъ, которіе до малороссійскаго правленія касатися будутъ, особно свои монаршіе къ малороссійскимъ правителемъ велѣтъ прислати указы, а не зъ Малороссійской коллегіи, понеже нынѣ всѣ въ Малой Россіи дѣла и порядки, по смерти покойного г. гетмана Скоропадского, високимъ его жъ монаршимъ указомъ онымъ вѣдать и по правамъ Малороссійскаго народа управлять поручено»* [4, 126].

Висновки. Слід відзначити, що діаріуші, як суто специфічний вид документації Гетьманщини, не мали аналогів серед документів тогочасної Російської імперії. Специфіка організації роботи з розпорядчими документами в Генеральній військовій канцелярії досліджена в нашій роботі на основі аналізу універсалів та листів. Зазначеним видам документів надано класифікацію, та визначено їхні види відповідно до функціонального призначення. На основі діаріушів М. Ханенка, названо та проаналізовано види листів за

їхнім інформативним наповненням та сферою використання. Вагоме місце в діловодній практиці установ Гетьманщини початку XVIII ст. займали універсали з додаванням до них інших розпорядчих документів. Використовувалися й інші види документів: «доношение», «подорожня», «промеморія», «чолобитна», «грамота», «роспись особливая» тощо. Аналізуючи зміст діаріуша П. Борзаківського, констатуємо, що безпосередня участь Малороссійської колегії в організації процесу документообігу мала негативний вплив, що позначилося на часі розгляду документів, а також не знаходило підтримки ні в гетьмана, ні в Генеральній військовій канцелярії.

Отже, протягом двох з половиною століть науковцями розглянуто та досліджено багато проблем так чи інакше побічно пов'язаних з історією організації роботи з документами в адміністративних установах Гетьманщини. Значні якісні зрушення в об'єктивному вивченні питання відбулися за часів державної незалежності України. Слід зазначити, що збережена джерельна база є досить різноманітною за видами й достатньою для реконструкції діловодних процесів у Гетьманщині та чекає своїх дослідників.

Використані джерела

1. Апанович О. Урядові службовці Гетьманщини – українська інтелігенція XVIII ст. / О. Апанович // Український історичний журнал. – 1997. – № 2. – С. 92-97.
2. Апполон Александрович Скальковский (по поводу девяностолетия его жизни). – Киевская старина. – №1, 1898. – С. 150-159.
3. Артикуца Н.В. Джерела історичного вивчення юридичної термінології української та російської мов XVII-XVIII ст. / Н.В. Артикуца // Система і структура східнослов'янських мов : Міжкафедр. зб. наук. пр. – К. : УДПУ, 1997. – С. 3-20.
4. Борзаковский Ф. Отрывки из дневника Гетманской канцелярии за 1722-23 годы [Текст] / Ф. Борзаковский, П. Ладинский ; публ. А. Лазаревского // ЧИОНЛ. – 1898. – Кн. 12. – Отд. 3. – С. 90-145.
5. Грушевский М. Иллюстрированная история Украины / М. Грушевский. – Дніпровський союз споживчих союзів України «Дніпросоюз», 1921. – 584 с.
6. Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. [Текст] : зб. док. / АН України, Археогр. коміс., Ін-т укр. археографії, Центр. наук. бібліотека ім. В. І. Вернадського, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького ; упоряд., авт. передм. та комент. В.Й. Горобець ; за ред. Л. А. Дубровіної (відп. ред.). – К. : Наук. думка, 1993. – 392 с.

7. Журавель М.В. Генеральний писар як вища посадова особа Генерального уряду в другій половині XVII – середині XVIII ст. / М.В. Журавель // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., 23 квітня 2010 р. – О. : ОДУВС, 2010. – С. 35-36.
8. Журавель М.В. Генеральний уряд як інститут влади Гетьманщини другої половини XVII – середини XVIII ст. : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / М. В. Журавель ; Міжнар. гуманіт. ун-т. – О., 2011. – 22 с.
9. Журавель М.В. Державна служба Гетьманщини в другій половині XVII – XVIII століття / М.В. Журавель // Політико-правове забезпечення державної служби та служби в органах місцевого самоврядування : щорічні Всеукр. громад. слухання, 24-25 вересня 2009 р. – О. : Юрид. л-ра, 2009. – С. 136-139.
10. Журавель М.В. Діяльність канцеляристів Генеральної військової канцелярії як перших професійних державних службовців Гетьманщини в другій половині XVII-XVIII ст. / М.В. Журавель // Правове життя сучасної України : тези доповідей Міжнар. наук. конф. профессор.-виклад. та аспірант. складу, 5-6 червня 2009 р. – О. : Фенікс, 2009. – С. 170-172.
11. Журавель М.В. Порядок ведення діловодства в Гетьманщині в другій половині XVII – XVIII ст. (на прикладі Генеральної військової канцелярії) / М.В. Журавель // Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (16-17 квітня 2010 р.) / Відп. за вип. І.І. Поляков. – Сімферополь : КРП «Видавництво «Кримнавчпеддержвидав», 2010. – С. 96-97.
12. Журавель М.В. Становлення державної служби Гетьманщини в другій половині XVII – XVIII ст. (на прикладі діяльності канцеляристів Генеральної військової канцелярії) / М.В. Журавель // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – № 49. – С. 232-239.
13. Крип'якевич І. Студії над державою Богдана Хмельницького / І. Крип'якевич // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1931. – Т. 151. – С. 144-145.
14. Лазаревский А.М. Отрывки из дневника гетманской канцелярии за 1722-23 годы / А.М. Лазаревский // Чтения в историческом обществе Нестора Летописца. – К., 1898. – Кн. 12. – Отд. 3. – С. 90-145.
15. Прицак О. Доба військових канцеляристів / О. Прицак // Київська старовина. – 1993. – № 4. – С. 62-66. (37).
16. Романовський В.О. Нариси з архівознавства. Історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах / В.О. Романовський. – Харків : Видання ЦАУ УСРР, 1927. – 170 с.
17. Синяк І. Діловодство паланкових канцелярій періоду Нової Січі (1734-1775) / І. Синяк // Наукові записки : збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К., 2005. – Т. 10. – С. 197-215.
18. Синяк І. Документобіг останнього Коша Запорозького з Гетьманщиною / І. Синяк // Наукові записки : збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К., 2006. – Т. 12. – С. 72-90.
19. Синяк І. Паспорти як різновид засвідчувальної документації Коша Нової Січі (1734-1775) / І. Синяк // Наукові записки Національного Університету «Острозька Академія». – В.4. На пошану професора Миколи Павловича Ковальського. – Острог, 2004. – С. 129-140.
20. Синяк І.Л. Джерела з історії діловодства запорізького козацтва доби Нової Січі (1734 - 1775) : автореф. дис. ... канд. іст. наук / І.Л. Синяк; НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – К., 2006. – 20 с.
21. Скальковский А.А. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского Архива / А. Скальковский. – 3-е изд. – Одеса, 1885-1886.
22. Скальковский А. Как судили и рядили в Сечи Запорожской / А. Скальковский // Киевская старина. – 1886. – Т. XIV. – С. 327-349.
23. Соболев В.І. Жанр давньоукраїнського щоденника в контексті традицій // Tradycja i nowatorstwo w kulturach i literaturach słowiańskich, pod red. Izabeli Kowalskiej -Pasz, Joanny Czaplińskiej, Anny Horniatko-Szumilowicz, Marzanny Kuczyńskiej. –Szczecin, 2004. – Rozprawy i studia.-T. (DXCIX) 525. – С. 166-172.
24. Сокирко О. Мобілізаційні та оповіщувальні універсали і листи гетьманів середини XVII - першої третини XVIII ст. / Олексій Сокирко // Спеціальні історичні дисципліни : питання теорії та методики [Текст] : зб. наук. пр. / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України; [редкол. : Г.В. Боряк (відп. ред.) та ін.]. – К. : Ін-т історії України, 199- Чис. 19 / [упоряд. : В. В. Томазов]. – 2011. – С. 122-134.
25. Указ «О переносе Малороссийских дел в Сенат и учреждение при сем последнем для управления оными делами особой Экспедиции» // Полное собрание законов Российской империи. – Собр. 1-е. – СПб., 1830. – Т. 14, № 10446. – С. 400.

26. Указ «Об учреждении в Малороссии, вместо Гетманского правления, Малороссийской коллегии» от 10 ноября 1764 г. // Полное собрание законов Российской империи. – Собр. 1-е. – СПб., 1830. – Т. 16, № 12277. – С. 961.

27. Ханенко Н.Д. Диариуш или Журнал, то есть повседневная записка случающихся при дворе ясневельможного, его милости, пана Иоанна Скоропадского, войск, всепресветлейшего его императорского величества, запорожских обеих сторон Днепра гетмана, окказий и церемоний, тако же и в Канцелярии войскового отпрауемых дел, наченшийся 1722 году / и оконченный в том же году, по преставлении и погребении помянутого ж гетмана ясневельможного Иоанна Скоропадского, в месяце июле войскового канцелярии старшим канцеляристом Николаем Ханенком / Н.Д. Ханенко. – М. : Университетская тип., 18. – XXII. – 9-74 с.

28. Швидько Г.К. Органи міського самоуправління Гетьманщини та особливості документації їх канцелярій / Г.К. Швидько. – Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя : Тандем-У, 1999. – Вип. VII. – 236 с. – С. 19-21.

29. Шиманов А. Предсмертная поземельная борьба Запорожья (эпизод из его пограничных споров с б. Слободскою Україною) / А. Шиманов // Киевская старина. – 1883. – Т. VII. – С. 609-636.

30. Gajecy George. The Cossack Administration of the Hetmanate. – Cambridge, 1978. – P. 651.

References

1. Apanovych, O. (1997). Government state officials Hetmachuna – Ukrainian intellectuals XVIII century. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 2, 92-97 [in Ukrainian].

2. Appolon Aleksandrovych Skalkovskiy (regarding to activity about his life) (1898). *Kyevskaia staryna*, 1, 150-159 [in Ukrainian].

3. Artykutsa, N. V. (1997). Resources of the historical studying of legal terminology of Ukrainian and Russian language XVII-XVIII c. System and structure of Eastern Slavic language. K.: UDFU [in Ukrainian].

4. Borzakovskyi, F. & Ladynskiy, P. (1898). Fragments of the diary of Hetman cancelaria in 1722–23 years. *ChYONL* [in Ukrainian].

5. Hrushevskiy, M. (1921). *Illustrated History of Ukraine*. K.: Dniprovskiy soiuz spozhyvchykh soiuzyv Ukrainy «Dniprosoiuz» [in Ukrainian].

6. Business documentation of XVIII century. (1993). AN Ukrainy, Arkheohr. komis., In-t ukr. arkheohrafi, Tsentr. nauk. biblioteka im. V. I. Vernadskoho, In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho. K. : Nauk. dumka [in Ukrainian].

7. Zhuravel, M. V. (2010). General pysar as a high official of the General government in late of XVII – middle of XVIII centuries. *Proceedings of International Scientific Practical Conference. Role and places of OVS in the building of the democratic legal state*. Odesa, 23 April. O. : ODUVS [in Ukrainian].

8. Zhuravel, M. V. (2011). *Geneal government as an institution of the power of Hetmanshchyny in late of XVII – middle of XVIII centuries*. Extended abstract of candidate's thesis. *Mizhnar. humanit. un-t* [in Ukrainian].

9. Zhuravel, M. V. (2009). State service of Hetmanshchyny in late of XVII – middle of XVIII centuries. *Polityko-pravove zabezpechennia derzhavnoi sluzhby ta sluzhby v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia : shchorichni Vseukr. hromad. slukhannia*, 24–25 veresnia 2009 r. O. : Yuryd. l-ra [in Ukrainian].

10. Zhuravel, M. V. (2009). Activity of clerks of the General military office as the first professional state officers of Hetmanshchyna in late of XVII – middle of XVIII centuries. *Proceedings of the International Scientific conference. Legal life of modern Ukraine*. Odesa, 5–6 June. O.: Feniks [in Ukrainian].

11. Zhuravel, M. V. (2010). The order of the serving of the business documents in Hetmanshchyna in late of XVII – middle of XVIII centuries (on example of General military office). *Proceedings of the Second International Scientific and Practical conference. State and law in the conditions of globalization: reality and perspectives*. 16–17 April. Simferopol: KRP “Vydavnytstvo “Krymnavchpedderzhvydav” [in Ukrainian].

12. Zhuravel, M. V. (2009). Establishment of the state service of Hetmanshchyna in in late of XVII – XVIII centuries (on example of General military office activity). *Aktualni problemy derzhavy i prava*, 49, 232-239 [in Ukrainian].

13. Krypiakevych, I. (1931). Studies about Bohdana Khmelnytskyi state. *Zapysky Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka*, 151, 144-145 [in Ukrainian].

14. Lazarevskiy, A. M. (1898). Fragments from the diary of Hetman office in the 1722-23s. *Chtenya v ystorycheskom obshchestve Nestora Letopystsa*, 3, 90-145 [in Ukrainian].
15. Pritsak, O. (1993). Era of the military clerks. *Kyivska starovyna* 4, 62-66. (37) [in Ukrainian].
16. Romanovskiy, V. O. (1927). Notes of the archive studies. History of the archive case in Ukraine and principles of forming the archives. *Kharkiv : Vydannia TsAU USRR* [in Ukrainian].
17. Syniak, I. (2005). Document study of the palankovyh cantseliaria of the period of the New Sich (1734-1775). *Naukovi zapysky*, 10, 197-215[in Ukrainian].
18. Syniak, I. (2006). Documents of the last otaman Kosha Zaporozkoho z Hetmanshchynoiu *Naukovi zapysky*, 12, 72-90 [in Ukrainian].
19. Syniak, I. (2004). Passports as the kind of personal documentation of Kosha Novoi Sichi (1734-1775). *Naukovi zapysky Natsionalnoho Universytetu «Ostrozka Akademiia», V.4.* [in Ukrainian].
20. Syniak, I. L. (2006). Resources of the history of documentary of Zaporizkoho Kossacks period of The New Sich (1734 - 1775). Extended abstract of candidate's thesis. NAN Ukrainy. In-t ukr. arkeohrafii ta dzhereloznavstva im. M.S.Hrushevskoho [in Ukrainian].
21. Skalkovskiy, A. A. (1886). History of the New Sich or the Last Kosh Zaporozhskoho Archiv. *Odesa* [in Russian].
22. Skalkovskiy, A. (1886). How to judge and discuss in Zaporozhskoi Sich. *Kyevskaia staryna*, XIV, 327–349[in Russian].
23. Sobol, V. I. (Eds.). (2004). Genre of Ancient Ukrainian shchodennyka in the context of traditions. *Tradycja i nowatorstwo w kulturach i literaturach slowiańskich. Szczecin* [in Polish].
24. Sokyрко, O. (2011). Mobilisation and announcement universals and letters of Hetmen the middle XVII – the first third of the XVIII c. Special historical subjects: issues of the theory and methodics. *Nats. akad. nauk Ukrainy, In-t istorii Ukrainy. Kyiv: In-t istorii Ukrainy*, 199- Chys. 19 [in Ukrainian].
25. The Order «O perenose Malorossyiskykh del v Senat y uchrezhdenye pry sem poslednem dla upravleniya onymy delamy osoboi Ekspedytsy». (1830). *Polnoe sobraneye zakonov Rossyiskoi ymperyy*, 14, 400 [in Russian].
26. Ukaz «Ob uchrezhdenyy v Malorossyy, vmesto Hetmanskoho pravleniya, Malorossyiskoi kollehyy» ot 10 noiabria 1764 h. (1830). *Polnoe sobraneye zakonov Rossyiskoi ymperyy*, 16, 961[in Russian].
27. Khanenko, N. D. *Dyaryush yly Zhurnal, to est povsednevnaia zapyska sluchaiushchykhsia pry dvore yasnevelmozhnoho, eho mylosty, pana Yoanna Skoropadskoho, voisk, vsepresvetleisheho eho ymperatorskoho velychestva, zaporozhskykh oboyykh storon Dnepra hetmana, okkazyi y tseremonyi, tako zhe y v Kantseliaryy voiskovoi otpravuemykh del, nachenshyisia 1722 hodu / y okonchenyyi v tom zhe hodu, po prestavlenyy y pohrebenyy pomianutoho zh hetmana yasnevelmozhnoho Yoanna Skoropadskoho, v mesiatse yiule voiskovoi kantseliaryy starshym kantseliarystom Nykolaem Khanenkom. M. : Unyversytetskaia typ., 18, 9-74* [in Russian].
28. Shvydko, H. K. (1999). Institutions of the town self-governing in Hetmanshchyny and the peculiarities of the documentations of their canceliaria. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho derzhavnoho universytetu. Zaporizhzhia : Tandem-U* [in Ukrainian].
29. Shymanov, A. (1883) *Predsmertnaia pozemelnaia borba Zaporozhia, Kyevskaia staryna. VII, 609–636*[in Russian].
30. Gajecy, G. (1978). *The Cossack Administration of the Hetmanate. Cambridge* [in English].